

Dag Jean,

Misschien schrik je hiervan. Het gebeurt wellicht niet vaak dat je reisgenoten terugspreken. Je lezers. Of je toehoorders? Lees ik eigenlijk de woorden die zich in een bevallige reidans voor me ontvouwen op het schermje van mijn smartphone? Of hoor ik ze als een stem in mijn hoofd? En wiens stem is dat dan?

VOORAF

Ik ben op weg naar huis, vanuit Amsterdam, waar ik een gesprek had met kunstenaar Rita Hoofwijk, die jou bedacht en vormgaf zoals je nu voor me ligt: het zwijgende zwarte scherm van mijn smartphone. Zoëven nog zat ik op dat scherm te kijken, toen je je aan me voorstelde: een reisgenoot maar vooral een *timekeeper*, die voor mij de tijd zou bijhouden gedurende mijn treinreis. De kloktijd, wel te verstaan, het verstrijken van de seconden, minuten en uren die mijn dag bepalen en mijn sociale leven vormgeven, soms al te dwingend. Ik moet straks op tijd in Antwerpen zijn, de aansluiting naar Gent niet missen, de kinderen moeten van school worden gehaald. Maar de digitale klok die me vertelt dat we nog op schema zitten, brokkelt af. De witte cijfers in het zwarte vlak desintegreren en ballen zich samen tot een witte stip (het licht aan het einde van de tunnel?) die steeds kleiner wordt, en nog kleiner, tot ze helemaal wordt opgeslokt door het zwarte gat. We duiken de tunnel in.

EEN ONVOORZIEN COLLECTIEF

Ik moet toegeven dat ik het werk van Rita Hoofwijk niet erg goed kende. Ik merk trouwens dat ik aarzel om haar jouw 'geestelijke moeder' te noemen of iets dergelijks, omdat ik me blij afvragen *van wie* je bent, wie jou schept. Dat is bij Hoofwijk wel vaker aan de hand, zo weet ik nu. Ze creëert installaties of interventies die vertrekken van een specifieke locatie of een ruimtelijk gegeven, en pas tot leven komen bij 'gebruik' - wanneer een kijker, deelnemer, toehoorder... ze activeert. Dat is spannend, voor de deelnemer maar vast ook voor haar. Ze geeft de regie en deels zelfs het eigenaarschap van haar werk uit handen. Delen is het nieuwe hebben, zoiets? Of beter: delen is het nieuwe *zijn*. Het is de attitude - *we are many* - waarmee haar generatie kunstenaars, volwassen geworden in de eerste decennia van het nieuwe millennium, een streep heeft getrokken onder de fictie waarin de uniciteit en genialiteit van de enkeling de waarde van een werk bepaalde. (Iemand noemde haar werk ooit 'parasitair': enkel levend van, in verbinding met anderen.)

Uiteraard is het Rita Hoofwijk die *Jean* heeft bedacht: een kunstwerk dat zich op een smartphone afspeelt, voor de duur van een treinreis. Zij heeft de tekst geschreven waarmee jij me net aanspoorde om jou de kloktijd te overhandigen, met de belofte dat ik die terugkrijg voor ik mijn eindbestemming heb bereikt. Samen met programmeur Ehud Neuhaus en vormgever Yvonne van Versendaal heeft ze het design bedacht waarbij jij nu bent verdwenen, mij alleen achterlatend met een zwart scherm. Maar *ik* ben het, die daar nu iets mee aanmoet. In die zin ben ik mede-maker van jou, Jean.

En niet alleen ik ben co-creator. In zijn boek *Theater is democratie in het klein* beschrijft regisseur Milo Rau de manier waarop hij zijn productieprocessen - die hij even belangrijk acht als de uiteindelijke artistieke resultaten - inbedt in de economische, politieke, sociale realiteit waarbinnen hij werkt. Hij munt de term 'onvoorziene collectieven': het werk ontstaat in de schoot van een niet-homogene groep mensen die, anders dan de 'voorziene collectieven' (een toneelklas die afstudeert en besluit samen verder te gaan) niet noodzakelijkerwijze dezelfde waarden, achtergrond of perspectieven deelt. Hoewel Rau vooral doelt op socio-politieke verschillen, heeft Rita voor jou evengoed zo'n 'onvoorzien collectief' gesmeed. Om jou te realiseren ging ze in zee met partners die zich niet alleen binnen, maar ook buiten de kunstensector bevinden, waar vaak andere prioriteiten gelden.

Je werd gemaakt in opdracht van het Europese kunstenfestival Europalia, maar had nooit kunnen worden geboren zonder de medewerking van de treinmaatschappijen NMBS en NS. Deze (deels) geprivatiseerde organisaties, waar efficiëntie en rendabiliteit voorop staan en die dagdagelijks het gevecht aangaan met de eis om stiptheid, ja net dié stapten mee in Rita's plannetje om hun reizigers te *bevrijden* van de kloktijd. Via de aankondigingschermen op de perrons en in de trein brachten

NMBS en NS hun klanten op de hoogte van jouw bestaan. Lieten ze toe dat er een scheurtje kon ontstaan in hun doelgerichte bestaansredenen. Namen ze mee auteurschap over jou op. Wie had dat kunnen voorzien?

Zo'n collectief auteurschap houdt echter ook risico's in. Om terug te keren op wat ik net zei: voor mij, als theaterprofessional, bleef het werk van Rita Hoofwijk lange tijd onopgemerkt. De nieuwe generatie kunstenaars mag dan wel anders zijn gaan produceren, de marketing- en verkoopssystemen werken wél nog al te vaak als vanouds: de luidste roeper krijgt de meeste aandacht. Wie zichzelf niet voor het voetlicht plaatst, blijft ongezien. Voor de kunstenaar wiens ego tegen een stootje kan is dat niet zo erg. Maar het werk, dat schreeuwt natuurlijk wel om zichtbaarheid. Je kan je in dat verband afvragen wat 'zichtbaarheid' precies betekent, en voor wie. Door jouw hybride ontstaansgeschiedenis - met één been in de kunstensector, met één been in de private sector - heb jij tegelijkertijd zichtbaarheid gewonnen én verloren, Jean. Wat je kwijtraakte aan kunstpubliek - geen première, geen theaterzaal, geen recensies - won je duizendvoudig aan publieke aandacht. In de eerste anderhalve maand van je bestaan legde je contact met zo'n 10.000 mensen. Dat zijn geloof ik meer mensen dan Rita ooit met al haar andere projecten samen bereikte. Toch vond ze het belangrijk dat jij ook tot leven zou komen in het kunstencircuit. Omdat iets maar kunst is wanneer het door de kunstwereld zo wordt gezien. En omdat je niet zomaar een gimmick bent.

Wat ben je dan wel, wat doe je dan wel?

JEAN VERSCHIJNT

Tijdens de heenreis belden Rita en ik elkaar om beter af te spreken voor het interview. Valt het jou ook op dat wanneer mensen elkaar opbellen ze steevast beginnen met de vraag "Waar ben je?" Alsof het ertoe doet waar iemand zich bevindt op het moment dat je elkaar spreekt? Achteraf gezien beseft ik dat jij toen al meespeelde, want dat tijd en plaats niet van elkaar kunnen worden gescheiden, omdat tijd - niet de kloktijd, maar de 'echte' tijd - samenvalt met beweging, met activiteit. De 'echte' tijd heeft vele vormen: beweging, verandering, handeling, verhaal. (Ik herinner me steeds weer theatermaker Lucas Vandervost: "Tellen is ver-tellen. Kraal na kraal de afzonderlijke elementen aaneenrijgen tot een verhaal.") Wie vraagt *waar* iemand is, vraagt dus eigenlijk *wat* die persoon aan het doen is - en of het telefoontje daar niet bij stoort. Ik las daarover onlangs iets moois in een bespreking van *Dit leven* van de Zweedse filosoof Martin Hägglund. Hägglund trekt fel van leer tegen de in veel godsdiensten gemaakte belofte van de 'eewigheid', omdat die eewigheid de tijd wegneemt, en daarmee ook de activiteit, en de zorg om eender wat de mens onderneemt. Recensent Martijn Stronks voegde daar een citaat van Wittgenstein aan toe: "Als we onder eewigheid niet oneindige tijdsduur, maar ontijdelijkheid verstaan, dan leeft diegene eeuwig die in het heden leeft."

Die ervaring van 'ontijdelijkheid' is misschien wel precies wat jij beoogt, Jean. Door het wegnemen van de kloktijd maak je het mogelijk om onze aandacht te richten op de 'echte' tijd, te begrijpen als: ruimte, beweging, verandering. Oei, nu klinkt het misschien een beetje alsof je een meditatie-app bent. Neen dus. Wat jij met ons doet staat veraf van het hypnotisch staren naar een *screensaver* met ineenvloeiende mandala's onder begeleiding van zachte walvisgeluiden. Op het moment dat je de kloktijd wegneemt, en ons nog secondenlang laat gapen naar wat een dom, rechthoekig apparaat is zonder betekenis of diepte (om ons juist via de onnozele reflectie van ons gezicht in dat scherm te laten beseffen hoe verslaafd we zijn) neem je ons vooral de sociale conventie af. De afspraken met anderen. De agenda. Daarmee haal je ons *uit* ons hoofd.

Ik moet zeggen: *mij*, want ik denk dat je voor iedereen anders werkt. Ik word me in ieder geval sterk bewust van mijn lichaam: hoe het daar op dat versleten zeteltje onderuitgezakt zit, hoe het ademt en beweegt, maar meer in detail nog: hoe een slagader klopt, een sproetje jeukt, en dieper nog: hoe een bloedvat springt, een cel zich splitst. En tegelijkertijd raast aan de andere kant van het raam een hele wereld voorbij, evenzeer in beweging, aan de oppervlakte maar ook tot diep in elke grondlaag. De notie van dat alles - de onophoudelijke verandering van het eigen lichaam en alles wat het omgeeft én de verbinding van die bewegingen met elkaar - duurt maar heel even. En gelukkig maar, want ze is gekmakend.

“Waar ben je?”

OVER POLITIEK

Rita Hoofwijk is in De Brakke Grond, we spreken af in de buurt van Amsterdam-Centraal. We hebben precies anderhalf uur de tijd, daarna moet ik alweer de trein op. De ironie van deze strak getimede interviewafspraken ontgaat ons geen van beiden, maar Rita aanvaardt die met de glimlach - ze is een kunstenaar, geen onthaastingscoach. Ze vertelt hoe ze in de aanloop naar het project dat jouw naam draagt een tijdlang zelf heeft geëxperimenteerd met het wegwissen van de kloktijd uit haar leven: laptops en telefoons overplakken, kerktorens negeren. Gehoor gevend aan de oproep van avant-gardist Jean Tinguely die in zijn manifest uit 1959 aanspoort om horloges uit het raam te kieperen, uren en minuten uit te wissen. Te eten en slapen wanneer honger en vermoeidheid zich aandienen. Het blijkt een lastige zaak, wanneer de rest van de wereld zich wél aan die kloktijd houdt. En dus zitten we daar, met het aankondigingsbord van de vertrekkende treinen in ons blikveld. Tussen ons in: een telefoon.

Over de relatie tussen tijd en technologie - concreet: de smartphone - vallen nogal wat cultuurkritische beschouwingen te maken. Jij doet dat niet, Jean, en ook Rita houdt de lippen stijf opeen. Zij maakt zelden expliciete statements - ik vermoed dat ze liever heeft dat *ik* indien nodig het woord neem. Dat ik als deelnemer de politieke lading *ervaar*, zonder dat zij die hoeft uit te spreken. In dat kader moet ik je vertellen over mijn *eerste keer*. Het is een beetje een gênant verhaal.

Het gebeurde deze morgen tijdens de heenreis naar Amsterdam, toen ik nog bijna niets over je wist. Ik surfte op mijn telefoon naar jean.live, werd door jou verwelkomd en volgde netjes wat je me te vertellen had over de geschiedenis van de kloktijd. Hoe de mens na de uitvinding van de trein grip moest krijgen op die steeds verglijdende tijd waar de trein dwars doorheen reed, tot men in de negentiende eeuw besloot tot een gelijkschakeling: het ontstaan van de ‘spoorwegtijd’, de kloktijd. Je maakte me bewust van de grote en kleine bewegingen die zich op het moment zelf voltrokken - het omwentelen van de aarde, het leeglopen van mijn telefoonbatterij. Ik knikte braaf - ja ja, ik ben een volgzame journalist. En toen liet je me plots los.

Een zwart scherm. In die pakweg tien jaar dat de ‘gewone’ consument een smartphone bezit is het appel van het apparaat zo groot geworden, dat het ondenkbaar is dat het ons niets heeft te vertellen. Ik tik aarzelend op het scherm, in de hoop dat je opnieuw zal tevoorschijn komen - ‘Hallo Jean, ben je me vergeten?’ - maar het scherm blijft leeg. Ik had een bewegend beeld verwacht, muziek misschien, enige vorm van animatie - dit zwarte zwijgen kan onmogelijk de bedoeling zijn. Een lichte vorm van paniek welt in me op (“Ik heb het verknoeid! Straks het interview! En ik heb *Jean* niet gezien!”) en na nog enkele seconden van vruchteloos tikken druk ik ten einde raad op de thuisknop, waardoor ik wel degelijk uit de website word gegooid, en de vertrouwde interface verschijnt.

We verdragen het vandaag niet dat iemand zomaar de connectie verbreekt, zelfs niet als het een fictief personage betreft. Een leeg scherm maakt ons angstig, onrustig, onzeker. Door die onzekerheid (en mijn ongeduld) slaag ik er in eerste instantie niet in om jou te begrijpen. Om te begrijpen waartoe je me uitnodigt: niet alleen te *dealen* met de ander die tegenover mij zit, maar vooral ook met mezelf, met mijn eigen lichaam. Als we zeggen dat we ‘het moment willen grijpen’ bedoelen we eigenlijk: we willen ons lichaam voelen, iets waartoe we, door het helse tempo dat we onszelf opleggen, zelden meer komen. Onze obsessie met de kloktijd leidt in feite tot een tekort aan lichaam. Wat jij voor me vasthoudt is niet de tijd, maar de *toestand*. Hoe conceptueel dat ook klinkt, de uitwerking is fysiek. Radicaal, ook: je maakt het me simpelweg onmogelijk om mijn lichaam verder te negeren door bijvoorbeeld iemand te appen. Jouw strategie is eenvoudig maar briljant. Je voegt niets toe aan mijn reiservaring, je vult niets in. Je geeft me alleen iets terug. De gelegenheid om niét te renderen. Die gelegenheid grijpen is een daad van verzet.

Er is nog een tweede politieke dimensie, die verder gaat dan deze individuele ervaring. De snelheid van de trein laat ons beter ‘voelen’, maar de trein zelf is ook een bijzondere locatie. Het is een publieke ruimte, in de betekenis die kunstenaar Elly Van Eeghem daaraan geeft in haar voorstelling *Displaced Interventions*: “Eerder dan een plaats, lijkt (de publieke ruimte) vaak een moment, tussen mensen. (...) Een moment van collectief denken of doen, die ons toelaat tussen te komen in de realiteit zoals we die kennen. (...) Publieke ruimte is niet echt ergens. Ze is eerder ergens anders.”

Een trein vol mensen die op hun smartphone zitten is zo bezien géén publieke ruimte (meer). Het is een *social desert*, zoals schrijver Rebekka de Wit dat onlangs in een column in *De Standaard* noemde. Maar jij dwingt ons om even op te kijken van die *social desert*, en ons opnieuw omringd te voelen, Jean. Je maakt een individuele *space* opnieuw collectief gedeeld. In die zin gaat het niet over het doden van de tijd, maar om het terug levend maken van iets anders - "een moment van collectief denken of doen." Daarvoor hebben we soms een duwtje in de rug nodig. Dat duwtje ben jij. Je bent de *reminder*, maar je bent niet degene die het voor ons doet. Ik doe het, ik kan het ook iedere keer opnieuw doen - alleen ben jij degene die voor mij die mogelijkheid opent. Alsof je me een cadeautje aanbiedt.

EN DAN

Wanneer mijn trein met een diepe zucht stilvalt, moet ik abrupt afscheid van je nemen. Als tijd beweging is, dan zal mijn tijd het komende uur op zijn dooie gemakje staan lanterfanten voor een geblokkeerd rood sein ergens tussen de Noorderkempen en Antwerpen. De kloktijd daarentegen, die tikt meedogenloos door. Ik moet nu dringend bellen, appen, geliefden verwittigen, opvang organiseren. Ik moet de kloktijd temmen.

Geef me mijn scherm terug, Jean!

Wanneer de trein eindelijk Antwerpen voorbij is, kost het me best wel moeite om naar jou terug te keren. Zoveel tijd 'verloren'. :-) Maar ik neem je serieus genoeg om ons gesprek niet op deze brute manier te beëindigen. En wanneer ik opnieuw aanhaak weet ik het plots heel zeker: ik lees je niet, ik hoor je. Jouw woorden verschijnen op mijn scherm, maar het is *mijn* stem die in mijn hoofd weerklinkt, me aanmaant om de minuten los te laten. Ik keer niet terug naar jou - besta jij eigenlijk wel? - maar naar mezelf. Mezelf-in-de-wereld. Nog één rit te gaan. Nog tot in Gent heb ik *rendez-vous* met het volle leven. Gulle minuten die ik, en niemand anders, mezelf cadeau doe.

Door: Evelyne Coussens